

Уривчастість відомостей і обмежений іконографічний матеріал, що дійшов до нас від періоду Київської Русі, не дозволяє дати детальний аналіз зачісок, які побутували на території першої держави стародавніх східних слов'ян. Немає сумніву, що на формування народних зачісок мали вплив родові традиції, язичницькі вірування, християнська релігія, тісні зв'язки Київської Русі із Візантією та Західною Європою.

Про характер зачісок вищої знаті й княжої челяді, а також скоморохів дають уявлення фрески XI ст. на стінах Софії Київської та мініатюри у тогочасних книжках (рис. 7.1). Найціннішим серед них є «Ізборник Святослава» 1073 р. (копія з оригіналу X ст.), у якому бачимо мініатюру — зображення сім'ї київського князя Святослава. Князь і його сім'я виписані з певною урочистістю; Святослав з вусами і невеличкою борідкою, у круглій, обрамленій хутром шапці.

Візантійський історик Лев Диякон так описав зовнішність київського князя Святослава Ігоровича: «середнього зросту — ні надто високий, ні надто малий, з густими бровами, з блакитними очима, плескатим носом, голоною бородою і з густим довгим на верхній губі волоссям. Голова в нього була зовсім гола, лише на одному боці висіло пасмо волосся, що означало

знатність роду».

Рис. 7.1. Зачіски та головні убори юнаків-городян часів Київської Русі

Така зачіска надалі не була типовою. Протягом XI-XII ст. сформувався новий чоловічий образ із невеличкою бородою від скроні до скроні, напівкруглими, опущеними донизу вусами і довгим або середньої довжини волоссям, часто підстриженим рівним півколом «під горщик».

Під впливом християнської релігії вже у домонгольський період сформувалися жіночі й дівочі зачіски, не схожі одна на одну. Заміжні жінки мали ховати волосся під головним убором (рис. 7.2).

Простоволосими вони могли з'являтися лише перед своїми чоловіками.

Дівчата в Україні, як правило, ходили з косами або розплетеним волоссям (рис. 7.3). Волосся відрощували довгим — це було ознакою дівочої краси. Маленьким дівчаткам коси не заплітали, їх починали заплітати приблизно з шести років. Цікавий звичай існував на Гуцульщині. Коли дівчині вперше заплітали косу, для цієї церемонії запрошували жінку, яка

належала до близької рідні. Вона заплітала волосся на голові дівчинки хрестиком. Для цього брали пасма волосся спереду, з потилиці, зі скронь. Усі чотири пасма зав'язували на маківці. Такий же звичай побутував і на Уманщині, тільки тут подібні коси плели вже молодим дівчатам.

Дівчата-підлітки носили такі ж зачіски, як і дорослі. Вони заплітали волосся в одну або дві коси, вплітаючи до них кісник. Стрічкою косу не прикрашали, це дозволялося робити лише дівчатам на виданні.

Регіональні особливості яскраво проявлялися у святкових зачісках. Практичність зачісок поступалася місцем естетичній функції. Святкові зачіски дівчата намагалися робити складними, гарними, ошатними, але при цьому суворо дотримувалися традицій свого регіону.

Рис. 7.3. Зачіска та прикраси дівчини часів Київської Русі (малюнок-реконструкція О. Мінжуліна)

Особливо це помітно в оформленні весільних обрядів. Найкращою прикрасою дівчини був вінок. Плели вінки з маків, волошок, ромашок, чорнобривців та інших квітів. У народі вірили — дівчина, яка надягла вінок, надягла оберіг, що міг захистити її від біди. Щоб зміцнити силу вінка, дівчата додавали до квітів любисток, полин, чебрець, часник — зілля, яке саме по собі мало захисну силу.

Характерним доповненням до дівочих і весільних вінків було пташине пір'я. На Бойківщині зустрічалися вінки з пір'ям пави. На Харківщині пір'я пави встромляли навколо обличчя під хустку. На Волині дівчата фарбували дрібне куряче пір'я в зелений колір та прикрашали ним зачіску. На Галичині прикрашали волосся кучериками з хвоста селезня, попередньо пофарбувавши його у зелений колір з воском.

На українському весіллі вінок виконував ту саму роль, що й фата в інших народів. У весільний вінок обов'язково вплітали барвінок як символ довгого кохання. Урочистим моментом весілля на Київщині було розплітання дівочої коси. Розплітав косу наречений до тієї миті, поки не забирав стрічку, далі косу розплітали дружки. Весільний обряд на Київщині мав назву «тріпати коси». Дружка укладала волосся молодої на лаву, а староста з ножом та палицею нахилився до неї через стіл і тричі наколював ножом. Це означало, що молода вже не дівчина.

На Гуцульщині коси нареченої рубали сокирою. Весільною прикрасою були чільця (рясна), які являли собою вузькі металеві пластини, що нагадували пелюстки квітів. Подібна прикраса прийшла в Україну ще з Візантії. Такі ж прикраси було знайдено на Полтавщині та Харківщині.

На Волині косу нареченої відрізали ножом. Коротке волосся жінка мала сховати під очіпок і вже більше не носити косу.

Весілля було великою подією, яка змінювала весь життєвий уклад. Заміжні жінки вже не прикрашали голову стрічками та квітами. Ці прикраси, як правило, знімали з молодої ще на весіллі й надягали на голову дівчатам, майбутнім нареченим.

Рис. 7.4. Дівоча зачіска центральних районів України

Як уже зазначалося, для заміжньої жінки ходити простоволосою вважалося непристойним. На Київщині, Полтавщині, Поділлі заміжні жінки поділяли волосся на дві частини, а потім кожен окремо закручували в джгут, намотували на дерев'яне кільце (кибалка), зверху надівали очіпок. На Херсонщині та на півдні України закручували волосся «корзою» — високим кільцем або об'ємом на маківці. Заколювали об'єм шпилькою і закривали хусткою. На Волині після весілля жінка протягом двох тижнів ходила з непокритим розплетеним волоссям. Потім його відрізала й накривала наміткою, і вже ніхто з сторонніх не міг бачити волосся. Його ховали під очіпок, залишаючи на скронях два довгих пасма — «долі». Жінки на Галичині відрізали волосся по вуха, зверху надівали очіпок або хустку.

Традиція заплітати косу була характерна для всієї України, але існувала різниця між тим, як це виконували на Лівобережжі та Правобережжі. На Лівобережжі по буднях дівчата робили прямий проділ, розчісували волосся на два боки і заплітали дві коси. Заплетеними косами обкручували голову у вигляді вінка. В неділю або свята заплітали одну косу, вплітаючи в неї декілька кольорових стрічок. На Правобережжі по буднях дівчата також обвивали голову косами, а у неділю та свята заплітали на потилиці дві коси і спускали їх без стрічок уздовж спини.

На Київщині й частково на Чернігівщині у свята робили зачіски двох видів: в зав'язки та колокілки. Щоб зробити ці зачіски, потрібна була стороння допомога. Дівчата збиралися в суботній вечір або напередодні великих свят, мили волосся і плели одна одній зав'язки й колокілки. Зав'язки виконували таким чином: волосся поділяли прямим проділом, потім над чолом брали частину волосся поперек проділу та залишали два пасма для начосу. На потилиці волосся зачісували догори і на маківці зав'язували кісником. Для цього волосся на маківці поділяли на дві частини й заплітали їх у коси. У кінчики кіс вплітали довгі кісники. Потім передні пасма розчісували, згинали на скронях, зачісували за вуха і підкладали під коси. Подібну зачіску робили на Херсонщині, сході Поділля, на

Поліссі, але там вона називалася по-іншому — начіски.

Колокільки виконували таким чином: пасма волосся, що призначалося для коси, поділяли на три частини: дві однакові, одна дуже тонка. Тонким пасмом почергово обкручували два перші пасма, отже, коса мала всередині заглиблення. У кінець коси вплітали стрічку. Над чолом за допомогою гребінця робили проділ типу «зигзаг».

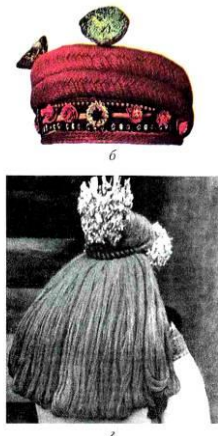
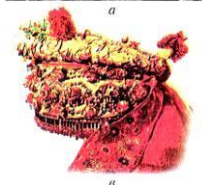
Цікавою була зачіска «дрібниці» («дріббушки»). Волосся заплітали в тонкі кіски. Плетіння кісок починали біля самої голови у три пасма, поступово додаючи кількість пасом (від шести до двадцяти чотирьох).

На Закарпатті дівчата заплітали волосся в одну косу, а спереду напускали пасма, начоси на кути чола. Нижні кінці начосів заплітали у «дрібниці» наче орнаментом, і ними доповнювали зачіску.

На Гуцульщині та Бойківщині дівчата використовували уплітки — сплетені у вигляді кіс, скручені вовняні нитки червоного кольору, їх вплітали у коси і в кінці об'єднували в одну велику китицю, що звивалася майже до землі. Гуцулки прикрашали свої уплітки мідними бляшками або декоративними гудзиками. Найчастіше уплітки укладали навколо голови декілька разів у вигляді вінка. Деякі дівчата на Бойківщині збирали волосся на потилиці у вузол («куца курка»), деякі стригли його з боків над вухами.

На Полтавщині та Чернігівщині зустрічалися зачіски з «дрібниць»: двох кіс на скронях і однієї на потилиці, які потім переплітали хрестом. На Черкащині робили зачіски з шести кіс: по три коси з кожного боку від проділу. Над чолом зав'язували стрічку й вколювали у волосся синій або зелений гребінець. Можна було побачити і грубу косу, в яку вплітали червоні шнурки — кісники. Косу укладали навколо голови. Подібну зачіску носили й на Полтавщині.

Гуцулкам подобалося подовжувати свої коси. Вони вкладали їх у вигляді вінка на потилиці, до них кріпили пасма червоних ниток, а зверху на коси — кульки з ниток та квіти — чічки. Стрічки прикрашали дрібним бісером («герданами»).

На Буковині дівчата заплітали на тім'ї маленьку кіску, поєднували її з великою косою на потилиці. В кінець вплітали стрічку. Прикрашали зачіски «кодами» — стрічками, які кріпили до сорочки ззаду.

Слід підкреслити, що в Україні жінки заплітали коси по-різному (рис. 7.6); дівочі коси оздоблювали національними прикрасами.

Характерна особливість дівочих уборів полягала у тому, що верх голови (маківка) завжди залишався відкритим. Тому вбрання мало вікоподібну форму.

Буковинські гуцули носили вінки із склярусу і стрічок, штучних квітів та павичевого пір'я («карабули»). На весіллі одягали убір, зроблений з гальонів, герданів і стяжок, його накриття внизу над чолом було оздоблене круглими металевими бляшками, збоку — квітами, а зверху прикріплювали китицю з трави («ковиллю»). Святковим дівочим убором була «капелюшина», головку якої шили із житньої соломи.

Рис. 7.6. Заплетені коси:

а — коси, укладені кошиком; б — імітація плетіння кіс у весільному вінку — уплітки; в — весільні вінки — головні оздоби зачісок із кіс; г — уплітки;

д — дівочі святкові зачіски

Були поширені також плетені з червоної волічки уплітки, гердани, їх сплітали в своєрідний шоломок. У центральних областях України дівчата носили «нагрівник» із шовкової тканини, кінці якого зав'язували над чолом. Волосся на тім'ї залишалося відкритим.

У свята дівчата прикрашали коси квітами і дрібним пір'ям, яке вмочували в розтоплений віск і наклеювали позліткою («шумихою»). Поверх них накладали різнокольорові шовкові стяжки, опускаючи кінці на плечі

На Східному Поділлі побутував обід (кибалка), вирізаний із товстого паперу. Над самим чолом на кибалку накладали вузьку стрічку із золотої парчі, а потім клали стрічки одна вище іншої так, щоб було видно пружок. Кибалку і косу прикрашали квітами із різнокольорових вузьких стрічок.

Невід'ємною частиною головного убору заміжніх жінок були очіпки. Підкладки під очіпками мали різні назви: кибалка, гибалка, кичка та інші. Цей цікавий у генетичному плані головний убір заміжніх жінок походить, певно, від перев'язки, якою підбирали волосся навкруг голови. Кибалку виготовляли із конопляного шнурка або скрученого шматка полотна чи іншого матеріалу, її накладали на голову і закручували волосся, а потім це робили з очіпком, який пов'язували хусткою. Очіпки виготовляли з білої або кольорової ажурно в'язаної сітки, а збоку обшивали білим полотном (Західне Поділля) чи червоним сукном (Прикарпаття). На потилиці очіпок стягували шнурком. На Прикарпатті також побутували очіпки у вигляді ажурно плетеної шапочки. Такий очіпок жінка одягала на весіллі й носила, доки не ставала матір'ю. Поверх очіпка пов'язували хустку. Очіпок, який одягала молода на весіллі, мав бути символом щастя в новій сім'ї. На півдні України носили очіпки-каптури з круглим дном, що виготовлялися в Одесі. Поширеними головними уборами були «кораблики» — різновид очіпка з парчі або оксамиту з хутряним околком.

Чоловічі зачіски в Україні розрізнялись оформленням та довжиною волосся. Найкоротше волосся чоловіки носили у степових районах України: на Херсонщині, Таврії, у Причорномор'ї; трохи довшим воно було на Поділлі, Київщині. Подовжене волосся зустрічалося переважно в Західній Україні, найдовше — на Бойківщині.

У старі часи популярними були стрижки «під ворота», «під скобу», «під макітру».

Зачіска «під макітру» являла собою волосся, підстрижене за формою надітої на голову макітри. Розчісували волосся за напрямом його росту від маківки. «Під ворота» — чоловіча зачіска, в якій волосся підстригали навколо голови рівненько, над чолом залишали рівно підстрижений чубок.

Чоловіки літнього віку віддавали перевагу стрижці «під скобку». Чубок стригли півколом, подовжуючи волосся на скронях. Далі стригли волосся горизонтально, залишаючи пряму лінію на потилиці.

Історія Запорозької Січі — особлива сторінка в житті й побуті України. Запорозькі козаки носили «оселедець» або чуб.

Молоді козаки, які ще не пройшли бойове хрещення, мали право носити лише чуб. Для цієї зачіски голову голили або стригли наголо, над чолом залишали кругле пасмо завширшки у три пальці. Це волосся поступово відростало в довге пасмо. Козак, який пройшов бойове хрещення, діставав право носити «оселедець». Це була справді запорозька зачіска. Над чолом, на скронях і на потилиці волосся стригли або голили, залишаючи на маківці широке довге пасмо, яке зачісували набік і закладали за вухо.

Бороди голили, залишаючи тільки вуса. Деякі запорожці, що мали дуже довгі вуса, закручували їх за вуха (рис. 7.9).

В Україні чоловіки віддавали перевагу вусам двох видів: спущеним донизу й таким, які стирчали в боки. У Західній Україні були популярними підстрижені надгубні вуса, трохи спущені до кутів рота або підняті в боки. У цьому регіоні чоловіки носили подовжені зачіски, часто з боків заплітали кіски, робили прямий чубок або зачісували волосся від чола назад.

Рис. 7.9. Зачіска «чуб» доповнена вусами

Найдавнішим видом головного убору чоловіків, як за формою, так і за матеріалом, була шапка. Цей головний убір зберігся і донині. На території всієї України відомі були також високі циліндричні, півсферичні або конусоподібні шапки з овчини або іншого хутра — «кучма», «капуз». Гуцули носили чорні фетрові капелюхи, дно яких обводили золотистим галуном, узорною бляхою («басман») або різнокольоровими шнурками («байорками»).

На Закарпатті побутовали «ковпаки», виготовлені із шкури ягняти та домотканого сукна. Влітку одягали «клебаню» й солом'яні капелюхи. Головні убори прикрашали пір'ям птахів (тетерева, сойки, гірського орла), щетиною дикого кабана. Одружений уже не носив пера в капелюсі. Перо, за народним звичаєм, означало силу, відвагу і молодечу честь.

Нині в Україні відроджуються найкращі національні традиції. На основі національної української зачіски можна створити неповторні сучасні силуети повсякденних, вечірніх, фантазійних, весільних зачісок. Важливим етапом у розвитку національної моди стає творча співпраця художників-модельєрів, стилістів, технологів. До цих майстрів мають приєднатися й перукарі — практичні пропагандисти моди.